dicsőült egében. Az ember imádságával Isten akaratát, törvényét, rendjét nem változtathatja meg. Csak olyat szabad kérni Istentől, ami az ő örök törvényeivel nem ellenkezik. Balgatagság volna pl. aratáskor hóért imádkozni. Az ember élete jóság és gonoszság közt hánykódik. Amit az ember tesz, azért ne vádolja Istene jóságát, örök igazságát. Bessenyei e művében is, melyet Voltaire-nek a lissaboni, 1755-iki földrengésről írt tanköltemény mintájára s hatása alatt készített (két helyen utal is reá), mint bölcselkedő tanítómester áll olvasói előtt. Célja nyilván az, hogy őket a borzalmas esettel kapcsolatosan oktassa, nevelje, az isteni gondviselésbe vetett hitüket erősítse, hogy az ilyen szerencsétlenség meg ne ingassa az Isten világában uralkodó örök, változhatatlan rendről vallott meggyőződésüket s őket a szerencsétlenül jártak iránt könyörületességre, azok fölsegélésére, jócselekedetre buzditsa. Egy folyton-folyvást tépelődő, önmagát emésztő, sokszor kételyekkel is küszködő poéta-lélek őszinte megnyilatkozása ez az értékes költemény.

HARSÁNYI ISTVÁN.

ARANY JÁNOS SZÉLJEGYZETEIBŐL.

Aranynak a birtokában volt könyveibe írt széljegyzeteiből azokat mutatom itt be, melyek vele szorosabb összefüggésben vannak s így vagy életrajzi vonatkozásúak vagy pedig szövegkritikai adatok.

I. Önéletrajzi vonatkozásúak.

Könyvtárában van német fordításban Hugo Viktor összes munkáinak 1836—38-iki kiadása;[1] rövid pár évvel megjelenése után[2] s minden bizonynyal Szilágyi István útján kerülhetett hozzá. Az egykori «cél nélküli cél felé sóvárgó» Arany az előretörésről való másodszori lemondás után sem tud közönséges emberré lenni. A házasélet boldogságában sem képes ábrándos céljairól lemondani, «bár nem reméli, hogy eléri valaha őket.» Dereng előtte egy szebb jövő s mindenben nehezet kereső ösztöne újabb és újabb olvasmányok felé hajtja. Mellette az irányító kéz: a Szilágyié s mutat, vezet a poéta dicsősége felé. Az ösztön öntudattá, akarássá lesz, s míg az előtte levő mű irodalmi és esztétikai fejezeteit olvasgatja, egyre komolyabban gondol az írói, költői pályára s a fellépésre.[3]

[1] *Victor Hugo's Sämtliche Werke* I—XVII. kötet. A VII. hiányzik. Druck u. Verlag J. D. Sauerländer. 16-r.

[2] Következtethetünk erre a II. kötetben található jegyzőkori aláírásából is.

[3] Teljesen ilyen lelkiállapotot mutat e kisebb tanulmányok olvasása: *Über einen im Jahr 1820 aufgetretenen Dichter. Über das Genie. Satyriker urd Moralisten. (Egy egyszerű beszélyke* s az *Elveszett alkotmány!) Kritische Fragmente, Plan einer Tragödie. Über André de Chenier. Claude Gueur.* A X. kötetből csak ezek vannak felvágva.

Átböngészi a költeményeket is. Sehol semmi jegyzet az egész müben — itt még tanul Arany — s jelzés is csak itt-ott. De valamit talál, ami hozzá egészen közel áll: Hugo is versírásra buzdítja egyik barátját:

Der Nebel deines Morgenrots wird schwinden!
Dass du ein Sonnenkind, woll'es verkünden!
Raub einen Namen dir mit Liedern! — sieh,
Gleicht dieser Ruhm, der des Gemeinen Beute,
Den Fahnen nicht, gerettet aus dem Streite?
Zerrissen sind am schönsten sie.[1]

Ime az ő szellemi Maecenásának, Szilágyinak, baráti buzdító szavai: «Szerezz dalokkal hírt, nevet magadnak!» Arany elkötelezi magát a költészetnek; előtte már ott leng a *céltudatos cél*, a «koszorúk távol kecsegtető sejtelme» helyett a megtépdesett költői hírnévnek kitűzött zászlója.[2]

Mennyivel más már az ötvenes évek közepén, mikor érzi, hogy «kedélye utolsó maradványa is hámlik le róla», mikor «ritkán dolgozik és keveset», s fáj neki, hogy «ami lehetett volna», az sem lett s ami — ide s tova az sem lehet.» Erzékeny lelke csak a mindennapi élet harcát tudja s már-már érzi, hogy a zászló, a költői hírnév lobogója vesztett csatába jut. «Mit? hír? név? Mese az, hogy én ez s ez a nagy író vagyok; skribler vagyok, ki a mindennapi kenyérért körmöl» — írja önmagáról s vígaszt egy-egy elkeseredett pillanatában csak abban lát, hogy életét úgy sem kell már sokáig «csűrnie, csavarnia.» Mennyi és mennyi újabb lemondás, kétség, melyet a meg nem értés, vagy régi kedélyének romlása szül. S mégis mi az, mi újabb erőt ad neki a harcban? Arany dicsőségének Szilágyi után a másik nagy biztosítéka: a felesége. Saját vallomásának vehetjük e sorokat: «*Az életharc rám nézve nagyon kemény volt s szívem mélyében meg vagyok győzödve róla, hogy ha nőm nem áll valaha oldalam mellett, minden bizonnyal vereséget szenvedek.*»[3] 1876-ban, küzdelmes élete alkonyán teszi e vallomást, melyből megállapíthatjuk, hogy az — kiért, mikor még akarattól, dicsőség utáni vágytól hevült, félredobta tollát — a felesége az, ki által, mikor lelkét, akaratát a sors sok csapása törte, mégis «Arany» maradt.

Tudjuk, sok baja, tépelődése közt milyen nehezen dolgozhatott. «A gyönyörű apathia», melyben a napokat egymásután átsínylette, sokszor még arra is képtelenné tette, hogy barátainak írjon. S ha írt, hányszor ily szomorú valóságot: «Félév óta semmi jó dolgot nem csináltam, nem lévén aufgelegt.» Talán zajló lelkére balzsamos vígasz volt, mikor Dickensről hasonlót hall: «Nem is hinné az ember, ha olvassa, hogy azok az élénk párbeszédek, melyek oly rögtönzötteknek tetszenek, azok az életteljes leirások, amelyek oly könnyen odavetetteknek tünnek fel, az az elragadó sze-

[1] *An meinen Freund S. B.* c. vers 7. szaka. IX. k. 279. l. A dőlt betűs sorokat aláhúzza s a strófát megjelöli.

[2] Aláhúzza még e rímeket: be*fohlen* — ver*goldend*; *Armen* — ge*fallen*; bew*einten* — *schweifen*; um*geben* — Ge*beten*; Pf*osten* — *Sohlen*. Nyilván az asszonancia helyességén tépelődik. — (XVI—XVII. k. 95. l. *Die eroberte Stadt.* c. költeményben.)

[3] Belényesi Gábor *Rózsi és Bózsi* c. beszélyében húzza alá e sorokat. Bpesti Szemle. XI. k. 1876. 345. l. 2. bekezdés.

szélyes király, mely a beszéd minden árnyalatát visszatükrözi, milyen rendkivüli munkába kerültek.»[1]

Így nyilatkozik meg előttünk Arany olvasmányaiban is. E megjegyezte helyeket bátran vehetjük önvallomásoknak, melyek során Thaly Kálmán e verspárjára:

Ki jelen vagy, hol-bú van s enyészet,
Eljösz te is kedvesem — költészet!

élete szomorú tapasztalataként határozott tagadással ezt írja: «*nem igaz.*»[2]

II. Naplójegyzetek.

Naplójegyzetei az 1867—1881 évekből valók. Eleinte csak az időjárásra vonatkoznak, később — baja szaporodtával 1878, 1880, 1881-ben — találunk egészségi állapotát jelzőket. De mindmegannyi igen érdekes jele aprólékosságának, legkisebb részletekig terjedő pontosságának, s mindannyi arról is beszél, hogyan múlt az «olcsó időnek hasztalan soka.» Időjárási feljegyzései részben életmódját is mutatják. Az 1871, 1879-iki téli hónapokban átlag 7 órakor kel s első útja a hőmérőhöz vezet, melyre naponta többször is gondol még, s ha feltünöbb változást, hirtelen lehülést vagy hőemelkedést lát, a reggeli jelzés után szintén odaírja.

Az összes időjárási feljegyzések a téli hónapokból valók, jeléül annak, hogy mikor nem, vagy csak keveset járhatott ki, unalmát ilyen foglalatossággal is igyekezett elűzni magától. Hogy mennyire «sohasem vetette oda magát a tétlen apathiának»,[3] ezekből is látjuk. A babrálgatásban annyira megy, hogy még órája igazítását is feljegyzi s — ami jóízü mosolyra kelt — meg is okolja az egy-két percnyi előbbrevivést.

1878 máj. 22-vel e feljegyzések is egyre egyénibbekké s egyre szomorúbbakká, fájóbbakká lesznek. Hűlés, nátha, álmatlanság, fulladásos lélegzés, láz gyötri a nyár jó részében. Konziliumot is tartanak felette. Fia valószínűleg erre a betegségre céloz, mikor azt írja, hogy bronchitise ez év áprilisában lépett fel először súlyosabb alakban. Június vége felé azonban annyira javul állapota, hogy a Városligetbe is kijár s látszólag állandó jóllétben tölti az egész öszt. A következő évben, a *Toldi szerelme* befejezése után — mintha csak a természet is ünnepelni akarta volna — lelki és testi nyugalommal pihen a még novemberben is zöld szigeti tölgyek alatt. E jegyzések alapján utolsó évei legboldogabb, legnyugodtabb szakának vehetjük e hónapokat. Ez év telén kemény hidegek járnak s — bár szélméröje napokon keresztül szélcsendet mutat — egész télen «alig járhatott ki.» 1880 januárjában szembaja «nagyobb méretüvé» válik; novemberében és decemberében ideges bajok s izgatottság kínozzák s 1881 tavasza és nyara megkönnyebbülést hoz ugyan, de augusztustól újra náthát, nagy hurutot, sok szédülést — e megénekelt «örök témáit» — jegyzi fel naptárába.

[1] —y —t: *Dickens Károly.* Bpesti Szemle X. k. (1876) 335. l. Az első bekezdés 5—12 sorait megjelöli.
[2] Thaly K.: *Kárpáti kürt.* 1860. 65. l.
[3] Ráth: IX. k. Arany László bevezetése. XXVII. l.

1867.

nov. 25. — 8° hideg.[1]

1870.

dec. 24. Nagy hideg. Nappal is —12°. (N. B. novemberben is volt —7° – 8° pár napig.)
dec. 25. Erős hideg.
« 26.-án meglágyúlt; ettől fogva —2 —3 fok új év utánig havazással.[2]

1871.

jan. 4. Reggel —10°.
« 5. « —3°. A Duna jege megállott. Azontúl hol mérsékelt fagy, hol esős, havas idő vagy olvadás.
« 31. Ismét —7° fagy reggel 8 órakor. Délben null.
febr. 1. Reggel 7 órakor —9 fok fagy. Aztán nehány napig olvadás.
« 8. « 7½ « —10 fok.
« 9. —11°. Délben is —9° hózivatarral.
« 10. —8° reggel 7 órakor.
« 11. —5° « « « Délben null.
« 12. —9° « « « D. u. 2 órakor is —8°.
« 13. —13° « « «
« 14. —14° « « «
« 15. —6° « « «
« 16. —9° « « «
« 17. —4° « « «
« 18. —1° « « «
« 19. +1° « « « Nappal +5°.
« 20. —3° « « « « +9° Első tavaszi derült meleg nap.
« 21. —1° « « « Ettől fogva többnyire napfényes, szeles idő fagypont felett 3—8°.
« 25. D. u. 2 ó 50 p. a Duna árja 18·6″. Az áradás tetőpontja, az alsó rakpart néhol elborítva vízzel.
« 26. Reggel 8 óra. Egy ölnyi apadás. A jégveszély elmúlt.
márc. 2. « « « —5° hideg. Attól fogva március derült szép idő +8 —14 fokkal.
« 29. Reggel 8 óra —3° fagy, eső utáni hideg északi széllel.
« 30. « « « null. Nappal szép idő.[3]

1876.

jan. 5. Nagy hideg.
« 6. Sok hó.
« 8. —11° R.
« 9. —12° R.
« 10. —10° R.
« 11. — 3° R.
« 13. Az órámat 8 perccel elébb vittem. Később (más szinü ceruzával) utána jegyzi: De kár volt, mert később Lechner a magáét visszaigazította és most az enyém jár előbb.
febr. 25. Legnagyobb árvíz 24′2″.
ápr. 5. Órám +2 perc; nem igazítottam.
« 21. +22° R.
aug. 27. Órámat 5 perccel elébb vittem. N. B. Miután a karlsbadi órával (leszámítva a prágai idő 18 p. késedelmét) pontosan összejárt,

[1] Stieler: *Schulatlas über alle Teile der Erde.* Gotha 1853. — hátsó lapján.
[2] és [3] *Megbővitett közhasznú nemzeti kalendarium 1871. évre.*

nem kellett volna igazítnom; de a pesti órák (Lechner, városház) 7 perccel a pesti idő előtt járnak, így kénytelen valék legalább 5 perccel előbb vinni én is. 24. VIII. 76.[1]

1877.

márc. 9—10. Nagy hóesés.
« 11. Félöles hó.
« 12. —7° hideg.
« 13. —9° «
« 14. —3° «
ápr. 10. Városligeti nyomoruság.
dec. 13. Dr. jött Piroskához. (13—20.-ig aláhúzza a napokat. Valószínüleg addig tartott Piroska súlyosabb betegsége.)[2]

1878.

máj. 22. Szigetben hülés.
« 23. Nátha kitört.
« 26. Gyógyszert kezdtem venni.
« 28-tól teljes álmatlanság.
jun. 2. Consilium.
« 3. Fuladva rövid lélegzés.
« 4. Még mindig láz és phlegma kihányás.
« 9. Első jobb álom, de még mindig láz.
« 18. Először kint a városban.
« 21. A városligetben.[3]

1879.

Szép ősz után, úgyhogy még novemberben is zöldek voltak a fák, decemberben nagy havazás és kemény hidegek.
dec. 1—6. napján 4—6 fok hideg. (R.)
« 7. 7°.
« 8. 13°.
« 9. 14° a zerus alatt. Tiszta napfényes idő mellett.
« 10. Reggel 7 óra —15° R. } Szélcsend.
« 11. —10°. }
« 12. —6° déltájban —7° —8°. }
« 13. —11°. }
« 14. —6° —7°. }
« 15. —14°. Délfelé —19° R. }
« 16. Reggel 16° R. Aztán néhány napig enyhébb —8° —10°.
« 23. Ismét —14° R.
« 24. 25. —15° R.
« 26. —9°. Délfelé —6°. Nagy szél.
« 27. —12° —13° R.
« 28. —14° R.
« 29. —10°.
« 30. —6°. Délfelé —4° R.
« 31. —2° R. Aztán eső, olvadás, vizveszély.[4]

[1] *Magyar Tud. Akad. Almanach.* 1876. A 281. lapon egy tévedést igazít ki, mikor a statisztikai bizottság tagjai közt még szereplő Horn Ede után odairja: «meghalt nov. 2. 1875.» Megszámlálja a felsorolt Bpesten lakó akad. tagokat. Végösszeg: 149. (Néhányat kihúzott; pld. Deák F., Toldy F., Zsoldos I.).

[2] *Magyar Tud. Akad. Almanach.* 1877.

[3] *Magyar Tud. Akad. Almanach.* 1878. A nevezetesebb tört. eseményekről, feltalálásokról szóló táblázatban az 536 éves löpornál utána számít feltalálási évének: «1878—536 = 1342.»

[4] Stieler: *Schulatlas* stb.

1880.

jan.	8—30.	Nem lett árvíz, ismét —8° —10° hidegebb következett. Ma
febr.	4.-én	is —10° R. volt a reggeli hideg. Egész télen alig járhattam ki.[1]
jan.	18.	Nagyobb méretü szembaj.
febr.	27.	Szemkenőcsöt félre tettem.
márc.	12.	Kentem.
«	22-től	nem kenem már.
ápr.	25.	Sine react.
máj.	26.	Kenőcs.
nov.	24-től	ideges bajok.
dec.	5.	6 heti szemkenés eddig.
«	8.	De kenem tovább is.
«	19.	Izgatottság.[2]

1881.

márc.	6. 7.	Nagy izgatottság.
ápr.	15.	Kenőcs.
máj.	12—14.	Sok essö. (igy!) Időjárás: ápr. 30.-án elhagytuk a fütést.
«	1—9.-ig.	Kijártam a szigetbe.
aug.	6.	Vertigo.
«	21.	Nagy hurut, nátha.
okt.	2—11.-ig	erős kenés.
«	15.	Friss catarrhus.
«	19.	Sok szédülés. (Vertigo sfin.)
«	29.-től	fél kenés.
nov.	13.	Éjjel láz.
dec.	14.	óta nem lehet kijárni. (22.-ig.)
«	23.	Vertigo sétán.
«	24.	Vertigo.

Ez év márc. 2. mellé odairja Arany: LXIV. év. Majd életkora számát, a 64.-et 2.-6.- és 10.-szer veszi s levonva az 1881.-ből meghatározza a következő történelmi események korát:

$2 \times 64 = 128$, $1881 - 128 = 1753$: M. Theréz kora.
$3 \times 64 = 192$, $1881 - 192 = 1659$: Thököli kora.
$4 \times 64 = 256$, $1881 - 256 = 1625$: Bethlen G. kora.
$5 \times 64 = 320$, $1881 - 320 = 1561$: Erzsébet ang.
$6 \times 64 = 384$, $1881 - 384 = 1497$: Cirka Amerika felfed.
$10 \times 64 = 640$, $1881 - 640 = 1241$: Mongol pusztítás IV. Béla alatt.[3]

III. Variánsok, eredeti fogalmazások.

Arany szigorú önkritikáját semmi sem jellemzi jobban, mint az, hogy munkáit a kinyomatás után is a kritikus szemével nézte át s nem egyszer változtatott is rajtuk. E változtatásokat, javításokat kell bevezetnünk — mint az Arany alakította végleges szöveget — az elkövetkezendő újabb kiadásokba.

Az «értelemcsavaró sajtóhibákon» kívül nagyon ügyelt az írásjelekre. Javítja, igazítja e hibákat mindig, mindenütt, hogy «amit írásjelekkel akart

[1] Stieler: *Schulatlas* stb.
[2] *Magyar Tud. Akad. Almanach* 1880. Első lapján az A. László közölte vers az időjárásról: «Ha napfényes vizkereszt...» stb. (IX. k. XXX. l.) A vers mellé később oda irja: «*be is vált*».
[3] *Magyar Tud. Akad. Almanach.* 1881.

kifejezni, merőben el ne vesszen». Gondoljunk csak az *Alkotmányos nagy naptár* bírálatára s megértjük Arany féltő gondját, mellyel költeményeit nyomtatásban is átnézegette, különösen, ha a korrektúrát nem maga végezte. A kiadónak «nincs joga felcserélni, elhagyni, más helyre rakni a költő írásjeleit: a gondolatjelt egyszerű vesszővel, a pontot commával, a felkiáltást ponttal váltogatni fel tetszése szerint és találomra» — mondja maga az említett helyen. Kötelességünk, hogy a legpontosabban megtartsuk ezt minden kiadásban.

Ilynemű javításaiból csupán azokat közlöm, melyek szerint a Ráth-féle kiadásban is javítanunk kell.

Az *Irodalmi kincstár*nak *Magyar balladák* könyve I. k.-ben[1] a *Török Bálint* 13. strófájában e sorokat:

Hej! mit akar a Bálint ma reggel
Török-magyar egyesült sereggel. — így javítja:

— — — — — — — — — —
Török, magyar egyesült sereggel.»

Ugyanott[2] a *Szibinyáni Jank* 9. strófájában:

Így került Jank Szibinyáni
Zsigmond király udvarába.

— vessző kitevéssel így javít Arany: «— — — — Jank, Szibinyáni...»

A *Toldi szerelme* első kiadásában a IX. é. 65. str. 3. sora végére:

Egyszer a kobzos csak jobbra mutat: «hallga....»

felkiáltó jelt[3]; a X. é. 23. str. 4. sora után pedig:

Elbízza magát, hogy nyoma sincs veszélynek

kettős pontot tesz.[4]

Idegen szavak írását változtatja meg a *Darazsak* 824. és 1020. sorához írt jegyzeteiben, kijavítván az *obscoen* szót *obscen*-ra.[5]

E kisebb, inkább pontosságra, aprólékosságra valló igazításokon kívül kifejezésbeli, értelmi javításokat is találunk széljegyzetei közt.

Így a *Magyar Misi* X. str. 1—2 sorát:

Mint sebes tűz, a kezében a munka halad,
De henyélni *jobban* szeret barna hűs alatt. —

így igazítja: «De henyélni *jobb szeret ám* barna hűs alatt.»[6]

A *Bolond Istók* II. é. 24. str.-ban csudálatosképen mind a nyomtatásban való olvasásig kikerülte Arany figyelmét egy értelmi hiba, mely — minthogy

[1] Pest 1860. 17. l. Ráth I. 222. l.
[2] 14. l. — R. I. 328. l.
[3] R. II. 389. l.
[4] R. II. 413. l.
[5] Akad. kiad. I. k. 225., 268. l. — R. VII. 255. l.- és 268. 3. jegyzet.
[6] Kisebb költ. 2. kiad. Pest. 1860. II. k. 44. l. — R. I. 184. l.

javítását később sem vitte keresztül — szintén megvan máig is. Érdekes, hogy filologusaink sem vették eddig észre. Az említett helyen ezt olvassuk:

A tábláig sem ért el szemsugára,
A legszebb képlet rajta — szürke folt;
«Folytassa Istók!» «x, elosztva *á*-ra.»

Arany javítása: «x, *emelve á*-ra.»[1]

Legtöbbet javít a *Toldi szerelmé*ben. A lapszélre vetett igazítás azonban saját példánya bekötésekor a könyvkötő kése alatt papirhulladék lett, amit maga sem igen vett észre soha. A XI. é. 15. szakának az 5—6. sora mellé:

Te haladj, a mint az eredeti terv volt
Le a tengerpartig és vedd be Szalernót; —

ugyanis ezt írja: «*Ez próza.*» Az ujonnan írt sorokból azonban csak ennyi olvasható: «*Le ama fő révig és . . . .*»

A *Darazsak* fordításában is javításon vagy megfelelőbb kifejezésen tünődik, mikor már nyomtatott példányát olvassa. Tépelődésének az eredményeként a 96. sor mellett:

Demos szeretlek! mellé írja tüstént,
Mintha itélne: Demos számkivetlek!

magyarázatával együtt ezt a varianst olvashatjuk: «*Lehetett volna így fordítani: „Népem szeretlek!" „Gépem szeretlek!" — Tudniillik a szavazó gép.*»[2]

Azt hiszem, legelső fogalmazását találtam meg az *Öreg pincér* két utolsó szakaszának a Hon mellékleteként készült orosz-török csatatér térképén. E háború első évében, 1877-ben, járt utoljára Karlsbadban. Ezt a költeményét is ott írta a magyarul alig tudó szegény, öreg pincérről. Vagy, ha a mai teljes formában nem is ott, de magvát, melyet legelőbb vetett papirra — a háborús térképre — minden bizonnyal igen. Az említett rész itt így van:

Jer osonjunk félre mi ketten,
Jó ott nekem a szegeletben,
Rajtam sincs semmi legényes
Hadd üljön *előbb*, a ki kényes.
Társaid úgyis annyiba vesznek
Hogy nekem a főtt rost is beefsteak.

E fogalmazás eredetiségét bizonyítja a benne levő javítás is. Először u. i. ezt írja: «*semmibe* vesznek». S hogy e hat sort írta meg legelőször, következtethetjük abból, hogy itt ez áll: «hadd üljön *előbb*, a ki kényes.», míg mai alakjában így van: «hadd üljön *elől*, a ki kényes.» Az elő*bb*-nek elő*l*-re való javítása bizonyítja egyúttal Arany alaposságát, meggondoltságát, hiszen a szegelet annyira félreeső hely, hogy más annál nem előbb, hanem annak előtte, tehát *elől* ül. Az írásjelek felrakásán kívül különben a mai szövegben csak ez az egy sor tér el az ittenitől: «Társaid így is annyiba *néztek*,» ez viszont szintén fenti szövegünk első fogalmazása mellett bizonyít, mert a *vesznek* helyett a *néztek* teljesebb rím.

[1] Bpesti Szemle 1874. IV. k. 172. l. — R. III. 431. l.
[2] Akad. kiadás. I. k. 209. l.

Hasonlóképen első fogalmazásnak vehetjük *Kallimachos dalá*nak (R. V. 375. l. szerint Kallisztrateszé!) következő három sorát,[1] mely mai alakjától lényegesen különbözik:

Mirtuszlombbal övedzem én a szablyát
Mint egy Harmodiosz s Arisztogeiton
Mikor a népzsarlót megölék.

Ezeken kívül Arany Szalontán levő könyvtárának az átböngészésekor a következő, eddig teljesen ismeretlen epigrammját találtam első papirra vetésben:

Almaidon ne törödj, mert a mit az emberi elme
Vágyva remél imett, azt látja, ha álmodoz, épen.[2]

(Előbb így írja: «Óhajt, míg éber . . . .», de lehúzza.)

Utalhatunk itt a *Toldi* X. énekének a kezdő soraira, melyekkel értelmileg teljesen megegyezik. Kiegészítjük így a Lehr felemlítette párhuzamos helyeket is, melyek között ez epigramma prózai mását is megtaláljuk Kassai e mondatában: «A mit az elme émedten forgat, avval játszik álomidétt is.»[3] Ezzel azonban nem akarjuk azt bizonyítani, hogy Arany, a lelki jelenségek mesteri elemzője, Kassaitól vette e gondolatot.

IV. Költeményeihez írt jegyzetei.

Mint Erdélyi Jánosnak írt antikritikaszerü leveléből tudjuk, nagyon rosszul esett Aranynak, ha költeményeit félreértették, helytelenül magyarázták. Épen azért, hogy az akár jó-, akár rosszindulatú magyarázásoknak elejét vegye — mint e levelében is már — igyekezett különösebb célzattal írt verseit jegyzetekkel kísérni. Ilyes fajta a fentebb idézett s a *Darazsak*hoz írt széljegyzete s ilyenek az 1872-iki *Összes költeményei*hez[4] fűzött magyarázatai, melyekről az Irodalomtörténet hasábjain részben már esett is szó.[5] De hasonlók — vagy legalább is a müfaj megnevezése — már müvei régebbi kiadásaiban nyomtatottan is akadnak a költemények címe alatt, vagy a lap alján. Eleinte bizonyára azért nem használt hasonló jegyzeteket, mert nem akarta «a lapot rútítani», s ha mégis szükségesnek tartotta, «gyémántapró betükkel» óhajtotta, amint ez kitetszik Szilágyi Istvánhoz írt egyik leveléből.[6] Kényes ízlésü s a csinosságot szerető lévén, később e jegy-

[1] *Anacreontis Carmina.* Nova editio . . . . E recensione et cum notis Rich. Fr. Phil. Brunckii. Lipsiae 1829. Ercsey Sándor 1842 névbeírással. Hátsó lapjára ceruzával írta Arany. — R. IV. 435. l.

[2] Mátyás Flórián: Akad. értek . . . Magy. Nytud. II. füz. Pécs 1863. Hátulsó lapján ceruzával.

[3] Lehr *Arany Toldija* 341. l.

[4] Ráth I—III. k. Uj olcsó kiadás.

[5] Szendrey Zs.: *Arany néhány költeményéről.* Irod. tört. 1918. 215. l. Megjegyzem, hogy Szendrey *Emléklapok*nak írja Arany *Emléklapra* c. versét, holott a költő nem változtatta meg e jegyzetekben a költemény címét. Söt ő maga javította ki az először hibásan írt Emléklapokat, ami Szendrey figyelmét kikerülte.

[6] R. XI. 265. l. 114. sz. levél.

zzeteket már nem sívesen látta a költemények közt, hanem minden kötet végén külön rovatban akarta őket csoportosítani. Fent említett *Összes költeményei* hátsó lapján több, jegyzettel már ellátott verséhez maga írja: «Jegyzését a lapról idetenni.» «Jegyzet idejő.» Azt hiszem ezek után, hogy kifejezett szándékát valósítjuk meg, ha munkái kritikai kiadásában a magyarázatul szolgáló megjegyzéseket a kötetek végén csoportosítjuk. Alapjában jelentéktelen dolog, de nyilvánvaló, hogy így akarta Arany, mint a hogy a *Toldi szerelmé*ben, sőt a *Buda halálá*ban is hasonlóképen járt el.

S most lássuk e jegyzeteket. Vegyük először az *Ö. K.*-ben levőket.

A költemények sorrendjére vonatkozólag ezt írja:

«*A rodostói temető után beigtatni Rákóczynét.*»

Egynémely nagyocska emberre. «A kevés példa után azt hittük, több is lesz.»

Házi uraság. «Egy birálóm megbotránkozott rajta, hogy miért *dicsekszem* ezzel. Volt pedig az egy két szobás rozzant paraszt ház, melyben a forradalom után meghúztam magamat.»

Író szobám. «Lásd: Házi uraság.»

Domokos napra. «Tisza Domokos volt tanítványom a költészetben, kinek zsengéi meg is jelentek.» «...*bár hiános* család — a nagyobb fiúk: László, Kálmán, Lajos utazni voltak külföldön.»

Keveháza. «‚S elzengi — mint *én* az övéket.' Ez az *én* az a hun kobzos lett volna, kinek számára az éneket írtam a Csaba trilogiához.»

A vén gulyás. «‚Ez s ez ottan a nótáros...' Eredetileg így van a népdal: ‚Gubodi ott a nótáros.'»

J.....hoz «(Ki lehet írni) Juliskához. Nem olvasta soha.»

Koldus ének. «Szegény *harczfi* helyett szegény *honvéd* kell; úgy volt írva eredetileg.»

S hogy valóban úgy volt eredetileg, bizonyítja a könyvei közt találtam, 1861-iki kiadású *Koldus ének* is. Az a kiadás ez, mely mint a Debreczeni Közlöny külön lenyomata 3 o. é. kr.-ért volt kapható s mely ellen Arany a Szépirodalmi Figyelőben (I. évf. 415., 494. l.) élesen kikelt, mert tudta nélkül, jogtalanul jelent meg.[1] De így van a *Honvédek könyvé*ben is. (Szerk. Vahot Imre 1861. II. k. 129. l.)

Említett *Ö. K.*-ben a *Nagyidai cigányok* I. éneke e soraira:

Holmi esküdtfélék, sőt falusi bírák
Szép szabadságunkat nagyon körülnyírják.
Elfajít, elszéleszt a vármegye végre:
Mint valami retket, plántál faluvégre. —

ezt jegyzi meg Arany: «Anachronisticus célzás a mult századi cigány telepítésre.»

Kisebb költeményei II. kiadásában[2] a *Vágtat a ló* c. költeményéhez ezt írja: «*Jövendölés.*» Ez a harmadik jegyzet, amelyet ez allegoria magyarázatául ad Arany. Az első csak ennyi volt: «Emlékezés a Nagyidai cigá-

[1] *Koldus-ének Névtelentől.* A Debr. Közl. kiadóhivatalában kapható.
[2] Pest. 1860. Heckenast.

nyokra.»[1] A későbbi: «A nagyidai cigányok felületes birálataira.»[2] Ez az itteni a legszubjektívebb s a költemény utolsó szakaszának a gondolatával meg is egyezik: egy magábanbízó pillanatában pegazusa sorsát jövendöli, mely mögött lovag, kocsis: a kritikus, messze elmarad. — E három kis jegyzet is mutatja hánykódó: egyszer csüggedő, bátortalan, másszor reménykedö, bizakodóbb lelkét.

*

Széljegyzetei e csoportját két igen érdekes feljegyzésével zárom be. Mindkettőben Arany maga bizonyítja két helye eredetiségét. Egyik a *Buda halála* V. énekében leírt vadászat egy mozzanatára vonatkozik. Kilenc évvel u. i. az eposz megjelenése után ezt olvassa:[3] «20.000 vadászember és 10.000 kutya kisérte öt egy végtében menve egymás mellett úgy, hogy az egész vadászvonal szélessége egy napi járóföld volt s egyetlen állat sem menekülhetett meg elölük.» Megjegyzése erre ez: «*Ilyenforma* Buda halálában, mikor a hegyet egészen körülálljják a hajtók.» Az összehasonlítás kedvéért álljon itt e két sor:

Nagy rengeteg erdőt nyomni körül haddal
Úgy bánni el oztán közepütt a vaddal.

Megmondta volna Arany itt bizonyosan, ha nem lett volna eredetije e leírás, mint ahogy több költeményének is megjelölte a forrását. Megmondta volna épen úgy, mint ahogyan egyik szóképének az eredetiségét bizonygatja Herodotos olvasása közben ennél a mondatnál: ὅτι ἐκ τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸ ἔαρ ἐξαραίρηται.[4] «*Ime a szép tavasz kiesett az évből*» (*Rachel siralma.*) «*Azt hittem eredetim ez, s íme Herodotosnál évezredek előtt már meg van írva! Pedig ezt sohasem olvastam elébb!*»

DEBRECZENI FERENC.

BÁRÓTZI SÁNDOR HÁROM LEVELE BÁRÓ VAY MIKLÓSHOZ.

Bárótzi e leveleket báró Vay Miklóshoz írta — e néven I-ső; tábornok és dandárparancsnok — aki 1824-ben halt meg. A magyar stílus eme kiváló reformátorától eddig, tudtunkkal, barátaihoz küldött verses levelével együtt, mindössze 5 levél volt ismeretes. Ezt az alább olvasható három, eddig ismeretlen levelét 1922 augusztus havának elején találtam meg id. báró Vay Miklós golopi levéltárában. A 2. sz. levélben érdekes adatot találunk «halálának kiterjedett híréről», a harmadikban pedig jóbarátainak társaságától megfosztott életéről. Olyan vagyok, úgymond Mikeás prófétával, mint szedés után a szőlő és aratás után a tarló.

[1] L. pld. *Kisebb költ.* 1856. II. k. 46 l. — Ráthban nincs semmi jegyzet.
[2] Irodalomtört. 1918. 215. l.
[3] Sámi Lajos: *Marco Polo és könyve.* Bpesti Szemle (1873) III. k. 82. l.
[4] *Herodoti de bello persico librorum epitome.* In usum scholarum. Vindobonae 1857. Lib. VII. Cap. 113. Első mondat utolsó sora.